

İNAT YAYIN KURULU

LİSELERDE EĞİTİM RAPORU 2023

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

1. Bölüm Müfredat

1) Edebiyat Ders Anlatımında

- a. İzlenen Yol
- b. Ders Kitaplarının İşlevsizliği

2) Seçmeli Ders Uygulaması

- a. Seçmeli Derslerin Yetersizliği

3) Tarih Ders Anlatımında

- a. Öncelenen kriterler
- b. Tek boyutlu bakış açısı ve kapsamadığı konular
- c. Yorumlamaya ve değerlendirmeye fırsat vermeyen anlayış
- d. Kaynakların yetersizliği
- e. Dünya'dan bahsetmedeki eksikliği
- f. Kronolojik ve açık bir anlatım sunmaması

4) İktidarlar Çevresinde Şekillenen Din Dersi Müfredatı

- a. Tek bir dinin tek bir mezhebine dayalı anlatım
- b. Seçmeli ders uygulamasıyla ders saatlerinin arttırılmaya çalışılması

2. Bölüm: Yönetmelik

1) Sosyal Sorumluluk Adı Altında Zorunlu Kamu Hizmetine Dair

- a. Okullarda sosyal etkinlikler
- b. Sosyal sorumluluk programı ve kapsamı
- c. Programın getirdiği ucu açık değişimler

2) ÇEDES Uygulamasına Dair

- a. ÇEDES'in kaynağı
- b. Projenin içeriği ve kozmetik değişimler

3) İktidarın Elinde Yönetmelik ve Yönetmeliğin Uygulanması

- a. Uygulamada keyfiliğin öğrenciye getirileri
- b. Okullarda telefon yasağı ve öğrencinin savunmasızlığı
- c. Üniforma kurallarının kötüye kullanımı
- d. Üst aramaları ve hukuki temelleri

3. Bölüm: Kamusal Eğitim

1) Okula Kayıt Olurken Zorunlu Katkı Payı İstenmesi

2) Okul Öncesi Hazırlık Masrafları

3) Lise Yurtlarının Durumu

- a. Yurt sayısının azlığı ve kontenjan eksikliği
- b. Tarikat Yurtları
- c. Yurtlarda Niteliksizlik

4) Okula Ulaşım

5) Okullarda Beslenme

6) Hijyen Sorunları

7) Sınıfların Kalabalıklığı ve İstihdam Sorunu

8) Sınav Senesinde Yaşanan Problemler

9) Köy Okulları

10) Özel ve Devlet Okulları Arasındaki Farklar

4. Bölüm: Sonuç

Giriş

Bu raporu Türkiye'nin her yerinden, her gün, her ders ve teneffüste farkında olduğumuz, çözümü kolay ama çözüme giden yolu uzun ve karmaşık olan eğitim sistemimizden muzdarip olan birçok liseli arkadaşımız ile oluşturduk. Oluşturma kararı aldık çünkü sesimizin ve sorunlarımızın duyulduğu hiçbir alan yok. Üzülerek belirtiyoruz ki Türkiye'nin lise düzeyindeki eğitim sistemi hakkındaki olumsuzlukları kaleme aldığımız raporumuzu yazmak hiç de zor olmadı. Yazmanın değil fakat haftanın kırk saatini geçirmenin zor olduğu bu sistemin bizim açımızdan problemleri oluşturan üç ana kaynağa ayırdık. Bunlar **Müfredat, Yönetmelik** ve güya anayasal hak olan **Kamusal Eğitim** oldu. Bu rapordan bir de muradımız var.

Okuyan, göz atan bütün arkadaşlarımızın bizler için bu derece kötü hazırlanmış ve niteliksizleşmenin sistemleştiği bu eğitim sisteminde bazı şeyleri kasti yapıldığının farkına varılmasını istiyoruz. Bu sistemi hazırlayıp önümüze koyanların bizim daha iyisiyle karşılaştığımızda dönüşebileceğimiz insanlardan, topluma sağlayacağımız faydalardan hatırı sayılır korkuları var. Bunun farkına varılması, bu raporda geçen bütün olumsuzlukların kökten dönüşmesi için birinci adım. İki ve devam adımları ise raporun sonuna saklamayı düşünüyoruz.

“Lenin, öğrendiklerimizin onda dokuzunun, gerçekten önemli olan diğer onda birlik kısmı üzerinde ciddi bir şekilde eğilmemize vakit kalmaması maksadıyla tasarlandığını söylemiştir. Eğer böyleyse, bütün sınavlar neye denk geliyor dersiniz?”
-Bertell Ollman, Sınavlarda Neler Yapmalı ve Dünyayı Nasıl Değiştirmeli?

Müfredat

Uzun yıllardır süren bir uygulama olarak müfredat, hakim iktidarın elinde toplum mühendisliği için kullanılan bir araç konumundadır.

Haftada kırk saat işlemek ve öğrenmekle sorumlu olduğumuz bu müfredatı kimlerin hazırladığını hiç düşündünüz mü?

Aldığımız eğitimin program ve konularını belirlemekle görevli olan Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye kuruludur.

Bu kurul üyelerinin hazırlamış olduğu müfredat geçen senelerden farksız olarak çağdaş eğitim normlarının ve öğrencilerin ilgi alanlarını keşfedip yoğunlaşmalarını sağlayacak niteliklerin oldukça uzağında kalmıştır.

MEB Talim Kurulu'na biraz yakından bakıldığında 10 kişiden oluştuğu fakat içinde yalnızca bir adet kadın üyenin olduğu görülüyor.

Ayrıca bütün ülkenin genç ve çocuklarının göreceği eğitimi belirleyen bir kurulun içinde o ülkenin en iyi üniversitelerinden mezunların olmasını, bir çocuk gelişimcinin, bir psikoloğun hatta ve hatta sanatçı ve sporcuların bulunmasını beklemek belki de en mantıklısı olacakken MEB Talim Kurulu'nun içinde en fazla bulunan kesim imam hatip mezunları.

1) Edebiyat Ders Anlatımında:

a) İzlenen Yol

Müfredat incelendiğinde edebiyat derslerinin metin türleri üzerinden anlatıldığı görülebilmektedir. Buradaki problem, edebiyatı öğretmemek isteyen bir müfredatın var olmasıdır. Öğretmenlerin perspektifinden ele alındığı çalışmalarda fark ediliyor ki öğretmenler de bu haliyle konu bütünlüğünde kopukluk yaşandığını ve ders kitaplarının hedeflenen kazanımlara hizmet verme noktasında yetersizliğini dile getirmektedir. Özellikle Türkiye coğrafyasında var olmuş edebiyatı dönemin ekonomik, siyasi ve tarihsel koşullarına göre değil de türlere göre işlemek edebiyatı etkileyen en önemli unsurların, yani politik koşulların gizlenmesine yaramaktadır. Yakın dönem edebiyatına bakıldığında ise cumhuriyetin kuruluşundan itibaren edebiyat ve sanattaki sol ağırlığı şiddetle gizlenmek isteniyor. Peki sonucu ne oluyor? TÜİK tarafından 2023 Temmuz ayında yayınlanan Yaşam Kalitesi Modülü araştırmasında görüldüğü üzere 15 yaş ve üzeri gençlerden yüzde 69'u son 12 ayda hiç kitap okumamıştır.

Tablo 2. Öğretmen kılavuz kitabı, öğrenci ders ve çalışma kitabı temasına ilişkin veriler

Tema	Kategori	Kod
Öğretmen kılavuz kitabı, öğrenci ders ve çalışma kitabı teması	Ders kitabı	• Terim ve sözcükler güncel olmaması • program içeriğinin hafifletilmesi • teorik bilgi yetersizliği • metinlerin amaca hizmet etmemesi • etkinliklerin sayısı azaltılması • üst becerilerin ağırlıklı yer alması • sosyalleşmeye zemin hazırlanması • ölçme değerlendirme kısımlarının yanlış, eksik olması
	Öğretmen kılavuz kitabı	Kılavuz kitap bulunmaması
	Çalışma Kitabı	basmakalıp ödev anlayışı çalışma kitaplarının olmaması/yeterli olmaması

b) Ders Kitaplarının İşlevsizliği

Edebi türlere örnek teşkil etmesi amacıyla kitaplara eklenen metinler ise öğrencileri metinlerin yazarları ile tanıştırmada bir hayli eksik kalmakla beraber edebiyatı yüzeysel bir ezberden ibaret gören anlayış sebebiyle ilerleyen yıllar için bir önyargı ve isteksizlik de oluşturmaktadır. Yakın dönemde yapılan çalışmalarda öğrencilere “Mevcut Türkçe eğitiminde kullanılan metinler” başlığında fikirleri sorulduğunda **%34,5’i öğretici ve ilginç bulmadığı, %20,5’i metinlerin akıcı olmadığı, %14,6’sı anlaşılır olmadığı, %14,6’sı ise hepsinin bir sebep olduğu** fikrini belirtmişlerdir. Bu bağlamda edebiyat derslerinde kullanılan metinlerin bireylerin beklentilerinin altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Bu dersler ise genellikle zdin, tarih ve dil dersleridir. Yine aynı araştırma raporunda öğrencilere yönlendirilen “Seçmeli dersleri belirlerken nelere dikkat ediyorsunuz?” sorusuna **%68,7** oranında dersin ilgi ve yeteneklerine uygun olması cevabının verildiği belirtilmesine rağmen ülkemizde uygulanan sistem Avrupa’da uygulanan ikinci tür sistemdir fakat bu sistemde de hatalar ve eksiklikler mevcuttur.

Tablo 8. Öğrenci ve velilerin dil farklılıklarından dolayı okulda yaşadıkları sorunlara ilişkin ulaşılan alt temalar

Ana Tema: Yaşanılan sorunlar		
Alt Tema	Anahtar Kelime/İfadeler	Katılımcı
İletişim problemi	iletişim sorunu yaşama	VK4, ÖE8, ÖE7
	öğretmeni anlayamama	VE2, VE8, VE10, VK8, ÖE5, ÖE7, ÖE8
	kendini ifade edememe	VK2, VK3, VK4, VK5, VE2, VE4, VE6, VE7, ÖE5, ÖE6, ÖE7
Şiddet	baskı, yasak	VK8, VE10, VE12, ÖE2, ÖE4, ÖE6, ÖK6, ÖK9
	Dayak	VE5, VE6, VE12, VK2, ÖE8, ÖK6
	alay konusu olma, hor görülme, ötekileştirilmek, dışlanmak	VK2, VK7, VK8, ÖK8, VK3, VK6, VK8, ÖE10

Görsel 2

a) Seçmeli Dil Derslerinin Yetersizliği

2) Seçmeli Ders Uygulaması:

Milli Eğitim Bakanlığı’nın yayımladığı Seçmeli Derslerin Seçim Kriterlerinin Değerlendirmesi Araştırması’nda da belirtildiği gibi seçmeli ders uygulamasının dünya üzerinde iki farklı uygulamasının olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi özellikle Amerika Birleşik Devletleri’ndeki uygulamadır. Bu ülkede seçmeli dersler öğrencilerin ilgi ve yeteneklerini ortaya çıkarıcı ve geliştirici bir amaç taşımaktadır. İkinci tür uygulama ise toplumsal olarak sorunlu bazı alanlardaki derslerin verilmesinde kullanılmaktadır ve özellikle Avrupa ülkelerinde rastlanmaktadır.

Türkiye, coğrafi ve sosyolojik açıdan çok çeşitli ulusların yaşadığı kültürel zenginliklerin ülkesidir. Türkiye’de 12 milyonu aşan kürt ulusunun dilinin seçmeli derslerde yer verilmemesi ise bir ulusa bağlı öğrenci ve çocukların edebiyat, sanat ve kültürel gelişimini engellemekte; eğitim sistemine zarar vermektedir. Tekleştirme politikalarının bir yansıması olarak da değerlendirilebilecek olan ve eğitimde eşitsizliğe mahal veren bu tutum 20 veli ve 20 öğrencinin görüşlerine başvurularak hazırlanan bir çalışmanın verileriyle daha da iyi anlaşılmaktadır.

Öğrenci ve velilerin dil farklılıklarından dolayı okulda yaşadıkları sorunlara ilişkin ulaşılan alt temalar iletişim problemi, şiddet, dil gelişiminin olumsuz etkilenmesi, başarısızlık ve okula/ eğitime karşı olumsuz tutum geliştirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Dil farklılığından dolayı yaşadıkları sorunların duygu durumuna etkileri de yine aynı çalışmada gözler önüne sermektedir.

Dil gelişiminin olumsuz etkilenmesi	Türkçeyi sağlıklı bir şekilde öğrenememe	VK2, VE2, VE6, VE8
	okuldaki zamanın dil öğrenme ile geçmesi	VE5
	anadilini önemsiz/faydasız görme	VK2, VK3
	anadilinde okuma yazmada güçlük çekme	VK6
Başarısızlık	Kürtçeyi konuşamama, unutma	VK2, VE7, ÖE2
	eğitim başarısı için çocuklar ile Türkçe konuşma	VK2, VK3, VK5, VE1
	okul hayatında istenilen yere gelememe	VE5, VE6, VE7, VE8
	okul programını geriden takip etme	VE2, VE11, VE12
Okul/Eğitim sürecine dair olumsuz tutum gelişmesi	başarıyı olumsuz etkileme	VE2, VE7, VE5, VE6, VE8, VK8, ÖE8
	okula karşı olumsuz tutum geliştirme, yabancılık hissetme	VE6, ÖE8, ÖE10
	öğretmenlere karşı olumsuz tutuma neden olma	VE1

Görsel 3

Tablo 9. Öğrenci ve velilerin dil farklılıklarından kaynaklı yaşadıkları sorunların duygu durumuna etkilerine ilişkin ulaşılan alt temalar

Ana Tema: Duygular		
Alt Tema	Anahtar Kelime/İfadeler	Katılımcı
Kaygı	kötü hissetme	ÖE5, ÖK4, ÖK5
	imkânları elinden alınmış hissetme	ÖK5
	hissettiği duyguyu anlamlandıramama	ÖE4, ÖE7
Korku	engellenmiş, baskı altında hissetme	VK8, VE8, ÖK8, ÖK9
	korkma	VK1, VE8
Öfke	nefret etme	ÖE8
	Öfkelenme	VE10, VE12
Utanç	utanma ve sıklıkla duyma	VK7, VE7
	üzüntü duyma	VK1, VK7, VE3, VE12, ÖE2, ÖK8
Üzüntü	aşağılanmış, küçümsenmiş hissetme	VK2, ÖK8
	alay edilmiş hissetme	VK2
Yalnızlık	dışlanma, ötekileştirme, yabancılık hissetme	VK2, VK3, VK6, VK8, ÖE8, ÖE4, ÖK8
	kendini ifade edememe	VK3, VK5, VE4, VE5, VE6, VE7, VE8, VE12, ÖK8
Yetersizlik	eziklik hissetme	VE6, VE7, VE11, ÖE9
	kendini cahil, tembelle ve beceriksiz hissetme	VK2, ÖE5
	eksiklik duyma	VK3
	özgüven eksikliği hissetme	VE7

Görsel 4

3) Tarih Ders Anlatımında:

a) Öncelenen Kriterler

Tarih dersi müfredatı ve öğretmen profili Türkiye'nin ikinci yüz yılına girdiğimiz bu süreçte değiştirilmiş ve deforme edilmiştir. Hükümetle doğrudan ilişkili ilerletilen ders işleyişi saray rejimi ile bambaşka bir boyuta ulaşmıştır. Öğrencilerin ders adaptasyonu, analitik tarih becerisi gibi odak nokta olması gereken edimlerden vazgeçilmiş, milli tarih sloganlarının ezberletilmesi öncelik olmuştur. Kronoloji ve tarih iki ayrı şeydir, kronoloji, tarihi anlamlandırmanın ön koşulunu oluşturmasının yanında tarihi anlamak için dönemin koşullarının iyi tarif edilmesi gerekir. Fakat bizim eğitim sistemimizde geçelim dönem koşullarını tarihi kronolojik sırayla dahi işlenmesinden yoksundur.

b) Tek Boyutlu Bakış Açısı ve Kapsamadığı Konular

Öğretmen profili, hükümetin sürdürdüğü politikalarla beslenmiş ve üretilmiş olmakla beraber her tür öğretim tutumuyla tek bakışlı eğitim faaliyetinde aracı pozisyonuna itilmiştir.

Müfredata dayalı olguları ezberletme ile ilerletilen öğretim faaliyeti analitik düşünme ve emek temelli tarih yorumlamasını yok saymıştır. Ulusoy'un 2009'da yapmış olduğu saha çalışması ile öğrencilerin Tarih dersi adına düşünceleri ve önerileri ölçümleniyor. Araştırmada öğrencilerin siyasi tarih işlemekten sıkılıyor musun sorusuna %15.2 "Evet" cevabı vermesiyle görünüyor ki müfredata rağmen öğrencilerin siyasi tarihe dair bilgi edinme isteği hâlâ yüksek bir orandadır. Ek olarak Tarih dersinin siyasi tarih sınırlamasından uzaklaştırılıp kültürel ve sosyal konuların kapsama alınma isteği yalnızca %13.3 oranında reddediliyor.

c) Yorumlama ve Değerlendirmeye Fırsat Vermeyen Anlayış

Öğrencilerin Tarih dersinde yapılan antlaşmaların maddelerini ezberlemek yerine önemini ve geleceğe olan etkilerini yorumlamak, düşünmek ve analiz etme isteği de %82.7 oranında karşılık buluyor. Tarih dersine ilgisini kaybetmeyen öğrenci, devamlı olarak "başarı" olarak tekil bakış açısından dünyanın dönem içerisindeki konjonktüründen uzaklaşmış antlaşma ve savaşlar anlatısıyla birçok tarihi gerçeğin öğreniminden uzak kalıyor. Türklük ve Sünnilik üzerine temellendirilmiş "Milli Şuur" diğer ulus ve dinleri düşmanlaştırıp tarihi, bir müsabaka olarak değerlendirmeye itiyor.

Ders anlatımında Osmanlı Devleti içerisinde yer alan azınlıklar "hain" gibi vurgularla ötekileştirilirken cumhuriyet tarihinde azınlıklara yapılanlar ya bahsedilmiyor ya da bilimsellikten uzak biçimde aktarılıyor. Aksine siyasi konuların yanında farklı kültürel etkileşimlere dayalı olarak eğitim temel alınmalıdır. Tarih dersi, bir partinin ideolojik anlatılarıyla değil nesnel gerçekler; tarihin ilerleyiş yasaları ve doğru yorumlamadan oluşmalıdır. Bir siyasi oluşumun tarihi, yalnızca o oluşumun siyasi ömrünün yettiği kadardır fakat asıl insanlık tarihi insanlığı ilerleten, karanlıklardan aydınlığa kavuşmak için mücadele eden bambaşka kesimleri içinde barındırır.

Ayrıca siyasi tarihle, savaş anlatılarıyla doldurulduğu kadar toplumsal ilişkilere ve tarihi kültürel ilişkileri anlamaya da tarih dersinin müfredatında alan açmalıdır.

Araştırmanın devamında yer alan "Tarih dersini ezberleyerek öğreniyorum." önermesine %43.9 "Evet" demiştir. Dayatma ile şekillenen tarih anlatısı öğrencilerde tarihsel sorgulamayı eksik bırakırken ölçme değerlendirme sınavlarınca "geçerli" not almakla tarih bilmek eşdeğer hale geliyor.

d) Kaynakların Yetersizliği

"İnkılâp tarihi ve Atatürkçülük dersinde kurtuluş savaşı yıllarının daha iyi anlatılmasını sağlayacak kaynaklar kullanılmasını istiyorum." Önermesine öğrenciler %89.1 evet demiştir.

Ayrıca bir ders olarak işlenen İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi enine boyuna tartışılmazken öğrenciler tarafından daha detaylı bir çerçevede değerlendirmek üzere farklı kaynaklarla işlenmesi talep edilmektedir. Milli şuur ve ulusal bilinç baskısı altında gerçeklikten uzaklaşan ve not sistemi içinde değerlendirmek üzere ezberlenen bir konu haline gelen ders, cumhuriyetin ikinci yüzyılına girilen dönemde öğrencilerin tekil kaynaklarca cumhuriyet değerlerini işlemesi cumhuriyetin gerekçe ve sonuçlarına karşı sorgusuz sualsiz biati ve kabulü içeriyor. Sosyo-ekonomik ön koşullara göre cumhuriyetin ilerici kazanımlarını benimseyemeden dersi geçen öğrenci birçok noktada temelsiz bir anlatı sağlandığı için laiklik, sosyal adalet, yurttaşlık ve bağımsızlık kavramlarına yabancılaşıyor.

e) Dünya'dan Bahsetmedeki Eksikliği

“Türkiye sorunlarının yanında dünya sorunlarının da mevcut durumdan daha fazla yer almasını istiyorum.” önermesi %80.9 “Evet” ve “Kısmen” karşılığı bulmuştur. Öğrenciler sadece ulusal bir tarih akışı değil dünya halklarının mücadele alanlarını, kökenlerini ve interaksyonlarını merak etmektedir. Bu noktada müfredat sebebiyle anlatımı bulunmayan dünya sorunları lise öğrenimi boyunca kendine yer bulamamaktadır.

f) Kronolojik ve Açık Bir Anlatım Sunmaması

“Olayların kronolojik olarak anlatılmasını istiyorum.”

Sorusuna %69.4 ölçüsünde “Evet” cevabı verilmiştir. Osmanlı Devleti tarihini kazanılan zaferler ve dünyaya etkileri temelli kronoloji yaratmak bilinçsiz bir dünya yorumlamasına sonuç vermektedir. Dünyanın içinde bulunduğu koşullara dayalı bir anlatı daha objektif ve tarih yorumlama kabiliyetine yol açabilmekteyken tema bazlı bir anlatım ile bu edinimler kısıtlanmaktadır. Öğrencilerin aynı tarih dönemlerinde yaşanan olayları birlikte ve sıra içerisinde öğrenmesi tarihin daha bilimsel bir araştırma yoluna sebebiyet verebilecekken “Milli Şuur” ve benzeri gayelerle sırasız ve temelsiz bir öğrenim deneyimlemeleri taraflı ve bilinçsiz yorum kabiliyeti sağlamaktadır.

Cumhuriyet döneminden itibaren temeli “Milli Tarih”, “Türk Çocuklarına Tarih Dersleri” dersleriyle atılmış olan ulusal anlatı biçimleri yerini korumakla beraber AKP iktidarınca daha dini öğelerle donatılmış ve tekil anlatım biçimiyle dayatma halinde uygulanmaya devam etmektedir.

4) İktidarlar Çerçevesinde Şekillenen Din Dersi Müfredatı

Din derslerindeki yapılanmalara bakıldığında CHP ve MSP koalisyonu tarafından 1974'te o dönemdeki Marksist etkileri en aza indirmek için hazırlanan Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programından, 80 Darbesi sonrası zorunlu hale getirilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerine ve özellikle 2002 döneminde Akp'nin elinde siyasi konumlarına ve hedeflerine hizmet edecek bir rant malzemesi olarak yeniden yapılandırılması sürecine kadar pek çok değişikliğe maruz kalmıştır.

Kenan Evren döneminde zorunlu hale getirilen din dersleri öğrencilere tek bir dinin tek bir mezhebine dayalı anlatımı adeta dayatır konuma gelmiştir. Oysaki bütün toplumsal öğeler gibi din de tarihin değişik zamanlarında toplumların yaşayış biçimi ve ekonomik alt yapılarına göre değişiklik gösterir.

Yani din, bir eğitim konusu olacaksa toplum bilimleri ve tarihin bir alt başlığı olarak incelenmeli, herhangi bir dinin herhangi bir mezhebine yakınlık tanınamalı ve toplumsal koşullarla kurulan bağlantısı incelenmelidir. Dinin ahlakla bağlantılı gösterilmesi ise tamamen bundan siyasi çıkar elde eden bir anlayışın ürünü olup toplumumuz açısından zararlıdır.

a) Tek Bir Dinin Tek Bir Mezhebine Dayalı Anlatımı

İKV'de yayınlanan Türkiye'de zorunlu din dersi uygulaması isimli yazıda belirtildiği üzere 12 yıllık temel eğitimin 9 yılında okutulan ve toplam 1086 sayfadan oluşan din derslerinin müfredatında Alevilik- Bektaşilik inancına ayrılan yer 16 sayfa ile sınırlandırılmıştır. Benzer şekilde ağırlıklı olarak Sünni İslam anlatılırken, Alevilik-Bektaşilik'e sadece 8 sayfa ayrılmaktadır. Yine aynı çalışmada AİHM'in, zorunlu din dersi konusunda alevi bir yurttaş tarafından açılan davada Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) eğitim hakkıyla ilgili maddesinin ihlal edildiğine ve mevcut içerikle zorunlu din dersinin uygulanamayacağına hükmettiğinden bahsediliyor. Türkiye'de yerel mahkemelerde açılan davalar ve AİHM nezdinde yapılan başvuruların ardından gelen mahkumiyet kararları doğrultusunda yapılması gereken ya müfredatında değişikliğe gidilecek olan din dersinin seçmeli kategorisinde değerlendirilmesi ya da zorunluluk halini tamamen ortadan kaldırmak olacaktır fakat bu alanlarda gerekli hiçbir ilerleme gösterilmemiştir.

b) Seçmeli Ders Uygulamasıyla Ders Saatlerinin Arttırılmaya Çalışılması

Gerekli düzenlemelerin yapılmadığı zorunlu din dersinin seçmeli derslerle birlikte sayısının arttırılmaya çalışıldığına şahit olunmaktadır. Müfredatın ağırlıklı olarak sanat ve bilime dayandığı 16 dersin çıkarılarak yerine Adab-ı Muaşeret, Türk Sosyal Hayatında Aile, Kur'an-ı Kerim'in Anlam Dünyası minvalinde 15 ders eklenmiştir. Böylesi atılımlar ile öğrencilerin %50'den fazlasının talep ettiği ilgi ve yeteneklerini keşfedip geliştirilmesine olanak sağlayacak müfredattan daha da uzaklaşmaktadır. Öğrenciler bu haliyle okuldan talep ettikleri ve temel hakları olan nitelikli eğitimi tahsis edemedikleri gerekçesiyle giderek soğumaktadır.

YÖNETMELİK

En basit haliyle eğitime jenerasyonlar arasındaki devir teslim işlemi için gerekli bilgi ve tecrübenin aktarılması diyebiliriz ancak içinde bulunduğumuz ceberut sistemde eğitim, yeniden üretim sürecinden bağımsız incelenememekle birlikte tarihte ilk burjuva devrimlerinin yapıldığı çağdan beri zincirleme bir verimsizlik içinde günümüze kadar geldi. Türkiye'ye bakacak olursak bu aşama aşama düşüşü çok daha temiz bir pencereden görmek mümkün oluyor.

68 kuşağının zamanında gelmiş olduğu boyut ülkemiz burjuvazisini "eğitim" ve "öğrenci" kavramları konusunda derin ve korkulu sorgulamalara itti. aydın ve politik öğrenci profiliyle bir daha karşılaşmak istemeyen burjuvazi 12 eylül darbesiyle beraber son vites eğitimi niteliksizleştirme konusunda hatırı sayılır ölçüde kararlar alarak günümüzün niteliksiz eğitim sisteminin temellerini atmış oldu. Son 20 yılımızın AKP iktidarı da işte bu noktada geçmiş gölgesine katarak karşımızda duruyor. Aşağı yukarı görmek istemedikleri şeyin ne olduğunu anladıysak görmek istedikleri şeyleri daha da açabiliriz: okuduğunu anlama noktasında dünyanın en gerilerinde kalmış, 12 yıl boyunca neredeyse her gün yabancı dil dersi görüp doğru düzgün cümle kuramayan ve yine aynı şekilde 12 yıl boyunca her gün matematik dersi görüp basit işlemlerde takılan bir nesil. Bu noktada iktidarın kendine hatırı sayılır ölçekte bir yol açtığını hepimiz görmekteyiz.

Değınmemiz gereken diğerk bir nokta da okulların içerisi ve malumumuz ynetmeliklerdir. Okullar yüksek güvenlikli hapishaneden hallice olmuş ve her türlü kriminalizasyona açık hale bizzat getirilmiştir. Yönetmelikler de keza her türlü gericiliğın bizzat şakşakılığını yapmakta ve öğrenciyi hayattan soğutma pahasına her türlü tahakkümü kurabilme üzerinedir. Tüm bunların vazgeçilmez bir parçası olarak liyakatsiz ve bizzat AKP nin kadrolarından oluşan idareciler de okulları ve öğrencileri kuşatma altına almıştır.

1) Sosyal Sorumluluk b) Sosyal Sorumluluk Adı Altında Zorunlu Programı ve Kapsamı Kamu Hizmetine Dair

a) Okullarda Sosyal Etkinlikler:

Okullarda yapılan sosyal etkinlikler hep büyük vaatler ve tebliğlerle haber edilir. Okullar tabii ki öğrenci kulüpleriyle çalışmak için öncelenir ve çalışmalar beraber yürütülerek sosyal-kültürel ve duygusal gelişiminde öğrenciye fayda sağlanması beklenir. Türkiye’de gerçeklik bundan çok uzak. Okullar hangi etkinliği yapacaklarına ne öğrencilere ne de velilere sormadan karar veriyor. Öğrencilerden absürt ücretler talep edebiliyorlar. Liselerde okuyan öğrencilerin bütün bu süreçten uzak kaldığı gün gibi ortada. Kulüp faaliyeti için oluşturulan bürokrasinin 40’ar, 50’şer kişilik sınıflara tıklan öğrencilerce devlet liselerinde işletilemeyeceği gayet aşikâr. Ne öyle bir bütçe ayarlanabiliyor ne de öğrencilere planlamak için görev veriliyor yönetimlerce. Haliyle bu komik kısır döngüde idareler istedikleri neyse onu öğrencinin önüne koyuyor. Gericici derneklerin etkinlikleri okullarda öğrencilere dayatılıyor. Bu anlayışın yeni bir ayağı daha ülkenin bütün liselerinde öğrencilere zorla uygulanmaya başlandı. Sosyal Sorumluluk Programı...

Sosyal Sorumluluk Programı, Yönetmelikte “Öğrencilerin ortaöğretim süresince yapacakları sosyal sorumluluk çalışmaları ile topluma hizmet faaliyetlerini kapsayan programı,” şeklinde tarif edilmektedir. Program kapsamında her bir lise öğrencisinden, lise hayatı boyunca, verilen kotaları dolduracağı bir dizi çalışmalar bütünü yapması bekleniyor. Bu çalışmaların işleyişine ve detaylarına değinmeden önce 8 Eylül tarihli yönetmelik değişikliğinde adı “sosyal sorumluluk programı” olarak değiştirilen içeriğin özünde ne olduğuna bakmak önemli.

MADDE 37- Aynı Yönetmeliğin 109 uncu maddesinin yedinci fıkrasının (j) bendinde yer alan “topluma hizmet” ibaresi “sosyal sorumluluk programı kapsamındaki” şeklinde değiştirilmiştir.
MADDE 38- Aynı Yönetmeliğin 110 uncu maddesinin sekizinci fıkrasının (g) bendinde yer alan “topluma hizmet” ibaresi “sosyal sorumluluk programı kapsamındaki” şeklinde değiştirilmiştir.

Görsel 1

MADDE 6- Aynı Yönetmeliğin 18 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “topluma hizmet etkinlikleri” ibaresi “sosyal sorumluluk programı kapsamındaki çalışmalar” şeklinde değiştirilmiştir.

Görsel 2

Görsellerde görüldüğü üzere, daha önceleri “topluma hizmet” olarak ifade edilen bu faaliyetler zorunlu kılınmaları ile bir kozmetik değişikliğe uğradı. İçerikleri ise isimde yapılan değişikliğin yanında sadece detaylandırılır. Madde 25 ile öğrencilerin bu “sosyal sorumluluk programı çalışmalarını” en az 40 saat yapmaları zorunlu kılındı. Öğrencilerin yapacağı etkinlikler ile ilgili bir denetim mekanizması belirlenmediği için hizmetlerin neler olabileceği belirsiz. Öğrenci kulüpleri tarafından sözde organize edilebilecek olan bütün bu toplum hizmeti çalışmaları “Sosyal Etkinlikler Kurulu” tarafından denetlendiği ve belirlendiği için, öğrenciler bu süreçte sözlerini de kaybetmiş durumdalar. Çöp toplamak, okullarda yerleri silmek, kütüphane kurmak basit örnekleri oluştururken işin ucu oldukça açık.

Yönetmelikte belirtildiği üzere çalışmalar ders saatleri içinde de gerekli görüldüğünde yapılabilir. Çalışmanın esasları ise şöyle gösteriliyor:

“Öğrencilerin; kendilerine, ailelerine ve topluma karşı saygılı, çevreye ve toplumsal sorunlara duyarlı, sorun çözen, resmî ve özel kurumlar ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği içinde çalışma becerileri gelişmiş bireyler olarak yetiştirmeleri amacıyla gönüllü toplum hizmeti çalışmaları yürütülür.”

Bu ifade öğrencilerin kurullarca uygun görüldüğü takdirde, herhangi bir toplulukla çalışmak zorunda tutulabilmesi anlamına gelmekte, öğrencileri aktif olarak iş gücü haline getirebilmenin önünü açmaktadır. Temel belgede gönüllü yazmasına karşın, yapılan son düzenlemelerle gönüllülük esası rafa kalktığından öğrenciler her türlü art niyetli muameleye karşı açıkça korunmasız bırakılmışlardır.

Yine değişiklik yönetmeliğince madde 25 okulları bu sosyal sorumluluk programı çalışmalarına önem vermeye zorlamakta, açıkça öğrencilerin “toplum hizmetlerine” katılımlarını sağlamak için gerekli “tedbirlerin” alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Bir geçiş dönemi olarak sadece bu yıl 10. Sınıflar minimum 30 saat, 11. Sınıflar 20 saat, 12. Sınıflar ise 10 saate kadar bu çalışmalara katılmak zorunda tutulacaklar. İlerleyen yıllarda minimum saat talebinde bugün azalma olarak gösteren değişimin artma olarak da kendini gösterebileceği bir gerçek.

Bütün bu hizmet saatleri, çalışmalar ise mesleki ve teknik Anadolu liselerinde yarı yarıya az yapılacaktır. Ülkenin en büyük genç iş güçlerinden birini meslek liseli öğrenciler oluşturduğu için bu karar öğrencileri daha da dara sokmaktan başka bir işe yaramayacaktır.

c) Programın Getirdiği Ucu Açık Değişimler

Okul yönetimleri ve il/ilçe milli eğitim müdürlüklerine bu programları yürütmekle ilgili sınırları belirsiz yetkiler verildiğinden bütün sistem öğrencinin emeğinin istismar edilmesi, okul tipi fark etmeksizin pekâlâ mümkün hale geliyor. Öğrencilerin programdaki ilerlemeleri, müdüriyet tarafından e-Portfolyo adlı sisteme giriliyor. Bu da herhangi bir denetim olmadığından, art niyetli yetkililer altında öğrenciler verilen kottan fazlasını da çalışmak zorunda kalabilir anlamına gelmekte.

Yönetmelik ucu açık belirsizlikler ile dolu olduğundan programı tamamlamayan öğrencilere ne olacağı ise henüz belirlenmemiş durumda. Öğrenci sınıfta mı kalacak yoksa mezun mu olmayacak belli değil. İdarelerin okul döner sermayesi ile etkinlik ve çalışmaları sürdürmesi bekleniyor. Okul Aile birliği gibi yapılardan destek alınabileceği belirtiliyor. Bu, velilerden para talep edilmesine bir kapı daha açmanın önünü açmakta.. Devamsızlık ise bir kaçış yolu değil. Öğrencinin bir özürsüz devamsızlığı için zorunlu sosyal sorumluluk programında 1 saat daha çalışma yapılması gerekmektedir.

Öğrencilerin okul dışı hayatına müdahaleye varan bu uygulama aynı zamanda öğrencinin çalışma yapmaya zorlandığı kurumlar tarafından sömürülmesinin önünü açmaktadır. “Öğrencilerin öğretmenler tarafından cami temizliğine veya bir tarikata götürülmesine yönelik bir kısıtlama ve programa dair en ufak bir takip mekanizması yok. Bu öğrencilerin açıkça iradelerine ket vurmak, onları iş gücü olarak kullanmanın önünü açmaktır!”

2) ÇEDES

Uygulamasına Dair

a) ÇEDES’ in Kaynağı

Türkiye yıllardır hükümetin benimsediği ve dayattığı dini görüşlerin okullara yavaş yavaş işlenişini izliyor. Şimdi artık okullarda bu zihniyeti direkt temsil eden bir proje alenen destekleniyor. “Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum Projesi” adı verilen bu uygulama gericiliğin okullarda vücut bulmuş hali. Hem öğrencilerden hem de velilerden sokaklarda ve okulda yoğun tepki almasına rağmen proje genişleyerek devam ediyor. Kısaca ÇEDES olarak isimlendirilen proje devletin öğretmenlerinin öğrencileri kandillere, dini bayramlara katılmaya zorlandığı bir uygulama. Takviminde verilen her bir etkinliğin de yapılması Bakanlıkça açıkça ısrarla isteniyor. Gençlik ve Spor Bakanlığı’nın da İmzacısı olduğu projenin üçüncü ve en etkin ortağı ise Diyanet İşleri Başkanlığı...

“Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum (ÇEDES)” ilk olarak 2021 yılının aralık ayında Millî Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından imzalanan işbirliği protokolü ile duyurulmuştu. Proje 2022 yılında İzmir ve Eskişehir gibi pilot illerde uygulanmaya başlandı. 2023 yılı ile de tüm ülke çapında hayata geçiriliyor. 2023 yılı itibariyle

yılının başında yayınlanan “ÇEDES Projesi Uygulama ve Usul Esasları” resmî belgeleri açık açık paylaşmaya başladı. Belgelerde “din eğitimi” ifadesi o dönem geçmemesine rağmen Diyanet İşleri Başkanlığı Protokole imza attı ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafını “Din Öğrenimi Genel Müdürlüğü” üstlendi.

Görsel 3

b) Projenin İçeriği ve Kozmetik Değişimler

Değerler Kulübü üzerinden yürütülmesi salık verilen çalışma tabii ki öğrencilerin karar mercii olmadığı bir kulüple yürütülmüyor. Okul idareleri ve bu projede görev alan öğretmenlerin güdümünde bütün okul projelere dahil ediliyorlar. Eylül ayından itibaren takvimini uygulamaya başlayan projenin ilk ayı hazırlık çalışmaları ve tanışma toplantıları ile geçiyor.

Ekim ayı itibarıyla gündemlerine giriş yapıyor. Başlıklara ayrılmış programın her bir başlığının işleyişi pano hazırlama ile başlayıp, kimlerin konuşmacı olduğu belli olmayan seminerler düzenlenmesi ve ardından öğrencilerin hadisleri baz alarak araştırma yapmalarını isteyerek ilerliyor. Devamında Diyanet TV ve Diyanet Çocuk gibi kanallardan içerikler tüketilerek çalışmalar yapılıyor. Başlıklar sırasıyla Edep-Saygı-Nezakat, Sorumluluk ve Özdenetim, Yardımseverlik ve Merhamet, Sabır, Vatanseverlik, Sevgi-Dostluk-Vefa, Adalet ve Dostluk şeklinde ilerliyor. Programın önerisi olan ilk video ise “İslam Her İşte Nezaketi Emreder-İslam Nedir?” başlığını taşıyor. Verilen video “Mü’min ırza namusa dil uzatan, lanet eden, çirkin işler yapan, edepsiz konuşan kimse değildir.” cümlesi ile başlıyor.

Ortaokul öğrencilerinin de aldığı bu programda ırz ve namus kavramlarının nasıl verilebileceği, işkenceden bahseden bu videonun temel eğitimdeki bir çocuğa nasıl fayda sağlayacağı meçhul. Alıntılarla açıklanmaya çalışılıyor.

İmam—Hatip ve Anadolu İmam Hatip Liseleri için hazırlanmış olan “MEB Dinî Terimler Sözlüğünden” yararlanarak hazırlanan bir de sözlük var. Kavramlar hadisler, Kur’an’dan yapılan alıntılarla açıklanmaya çalışılıyor.

NAMUS

1. Irz, edep, haysiyet, şeref, haysiyet, “Asım’ın nesli... Diyordum ya... Nesilmiş gerçek/İşte çiğnetmedi namusunu, çiğnetmeyecek.” (M. A. Ersoy)
2. Kanun, hüküm, din. “Helal apaçık bellidir. Haram da apaçık bellidir. İkisinin arasında ise şüpheli şeyler vardır. Kim şüpheli şeylerden kaçınırsa dinini ve namusunu korumuş olur.” (Hadis)
3. (Büyük N ile) Dört büyük melekten biri olan Cebrail, Namusukber: “Sana (Hz. Muhammed’e) gelen melek Hz. Musa’ya da vahiyler getiren Namus’tur.” (Varaka b. Nevfel)

NEZAHET

Ahlaken temiz olma, kötü huy ve davranışlardan uzak durma, nazik ve kibar olma.

Nezakat: Başkalarına karşı saygılı ve incelleme davranma, incelik, naziklik.

Nezakat göstermek: Davranışlarda nazik olmak

RIFK

Bir Müslümanda olması gereken incelik, naziklik, yumuşak huyluluk ve kibarlık gibi ahlaki özellikler. Rifk, Hz. Muhammed’in temel özelliklerinden biridir. Gerek Kur’an-ı Kerim gerekse Hz. Peygamber tüm Müslümanların ‘rifk’ ile ahlaklanmalarını tavsiye etmiştir. “Şüphesiz ki Allah her konuda rifk ile davranılmasını ister.” (Hadis)

SALVELE

1. Hz. Muhammed’in adlarından biri anıldığında ona sevgi ve saygının bir göstergesi olarak salatüselam okuma.

2. İslam kültürünün yazı ve konuşma dilinde Allah’a hamt ettikten sonra Hz. Peygamber’e salatüselam okumanın veya yazmanın kısaltılmış biçimi

SELAM

1. Barış. “Rahman’ın has kulları, yeryüzünde tevazu ve vakar içinde yürürler ve ne zaman kötü niyetli, dar kafalı kimseler kendilerine laf atacak olsalar (sadece) selam derler.” (Kur’an-ı Kerim 25/63)

Görsel 4

Öğretmen Kılavuzunda hem okul içi hem de okul dışı çeşitli etkinlikler de öneriliyor. Bu etkinliklerden biri, namaz saatine denk gelecek bir saatte cami ziyaret edilmesi. Ziyaretin amacı öğrencilerin cami cemaati ile iletişim kurması, onlardan hayat öğütleri alması olarak açıklanmış. Millî Eğitim Bakanlığının çeşitli vakıflar ile düzenlediği ve ilkokul çağındaki çocukların “Haydi Namaza” etkinliklerine götürüldüğü düşünüldüğünde, çocukların da “cemaatin bir parçası” yapılmak istendiği açık.

Yine protokole bakıldığında ÇEDES projesi kapsamındaki faaliyetlerin gerçekleştirileceği bu mekânlar, “ÇEDES Uygulama Mekânları” şeklinde isimlendiriliyor. Bu mekanları da ilçe ve il müdürlükleri onaylayabiliyor. Yine de seçim sürecinin kıstaslarının ne olduğu belirtilmemiş durumda. Öğrenciler tarikat evlerine de yurt sohbetlerine de onaylanması halinde götürülebilir. Her bir başlığın sonunda Diyanet Gençlik Merkezi ya da Gençlik ve Spor Bakanlığına bağlı gençlik merkezlerinden birine gidilmesi isteniyor.

Diyanetin Gençlik Merkezlerinin ise personelinin ilçe ve il müftülüklerince atanması ve Milli Eğitim’in öğrencilerle temasa geçecek personel konusunda söz sahibi olmaması ise bir gerçek.

Diyanet Gençlik Merkezlerinde yürütülecek “değerler” konulu etkinliklere en az iki kız, iki erkek olmak üzere gönüllü lise ve üniversite öğrencileri seçeceği ifade ediliyor. Ancak ilgili protokolün 9. maddesinde tanımlanan bu uygulama cemaat örgütlenmelerinde karşımıza çıkan, abi ve abla modeline açıkça benziyor. Maddeye göre gönüllü öğrenciler, proje uygulama mekânlarında öğrencilere rol modellik yapabilecek. Öğrencilerin seçim süreci, etkinliğin

yapıldığı yer, öğrencilerin ve personelin aralarındaki ilişkinin şekli ise belirsiz.

Proje kapsamında okullara “manevi danışman” olarak atanan imamların sayısı ise belirsiz. İzmir’de her üç okuldan birine imam atandığına dair açıklamalar olsa da bakanlığın resmi bir açıklaması yok. Pedagojik formasyonu bulunmayan din görevlilerinin çocuklara yetkinlikleri dışında “değerler eğitimi” vermesinin tehlikesi ise cabası.

Programın takvimine bakıldığında ise dini gün ve bayramların özel olarak ele alındığı ve bunlarla ilgili okul dışı kurumlarla çalışma yapılmasının planlandığı açıkça görülüyor. Takvim bayramlarda velilerin de dahil edilebildiği iftar programlarına, akşam ve teravih namazlarına imkân veriyor. Hatta bazı müftülükler ilkokul öğrencilerini teravih namazına kadar etkinlikte tutmaya kadar ilerliyor.

Görsel 5

“Tabloya bakıldığında, ÇEDES, şimdiye kadar eğitim sistemine parça parça yapılan gerici müdahalelerin, bir bütün içerisinde toplanması ve sistematik bir şekilde uygulanması anlamına geliyor. Program gereği camiye giden öğrenci haliyle öğretmeninden matematik dersi almadığı gibi, örgün eğitime ayrılan saatlerini bambaşka bir alanda yetkinliği denetime tabii olmayan insanlardan ders almaya harcamak zorunda olması kabul edilemez!”

YETKİLİLERİN YÖNETMELİK DIŞI UYGULAMALARI

b) Okullarda Telefon Yasağı ve Öğrencinin Savunmasızlığı

a) Uygulamada Keyfilğin Öğrenciye Getirdikleri:

İktidarın eğitimde oluşturduğu yıkımın bilançosunun günümüzde geldiği noktaya baktığımızda öğrencinin, öğretmenin ve velilerin psikolojisinin maddi ve manevi her türlü saldırı altında olduğunu görmekteyiz. Günlerinin hatırı sayılır saatlerini okulda geçirmekle yükümlü olan öğrenciler adeta hapishaneden farksız sözde okul binalarında tutulmakta, liyakatsiz işe alımlarla yerleştirilmiş idare kadrolarının fiziksel ve psikolojik şiddetine 9 ay boyunca katlanmak zorunda bırakılmıştır. Şüphesiz ki bunu kendi elleriyle AKP dizayn etmiş olup şiddetin dozunu günler geçtikçe arttırmaktadır. Yaşanan hadiselerin somut boyutuna baktığımızda karşımıza çıkan belirgin noktalardan biri gününün sekiz ila dokuz saatini okulda geçirmek zorunda olan arkadaşlarımızın fahiş kantin fiyatlarına karşı normalde hakları olan öğle izinlerinin okul idareleri tarafından kullandırılmadığı hususu oluyor. Velilerinin dilekçelerini sunan öğrencilerin bile idareler tarafından baskılandığını görmekteyiz.

Görülmesi gereken bir diğer husus da okullarda dijital aletler ve özellikle akıllı telefonların toplatılması. Müdürlüklerce öğrencilerin okul saati içerisinde dikkatlerinin dağılması bahane ederek telefonlarına zorla el kurulmasındaki temel amaç öğrencinin okulda yaşadıklarını dışarıya duyuramamasını da içerebilmektedir. Hiçbir hukuksal dayanağı olmayan bu uygulama, gittikçe dijital ve teknolojinin arttırılması gereken eğitim öğretimde özgürlüğü kısıtlayan bir yaptırımdır. Okullarda şiddet ve taciz vakalarının arttığı bu günlerde hiçbir hukuksal dayanağı olmayarak telefon toplamak; şiddet faillerinin bulunmasına, haksızlıkların giderilmesine direkt engel olmak ve öğrencinin şikâyet şansını elinden almaktır.

c) Üniforma Kurallarının Kötüye Kullanımı:

Bir diğer kötüye kullanılan nokta ise okullardaki kıyafet uygulamalarının aldığı şekildir. Öğrencilere zorunlu tutulan üniformalar birçok hane için karşılanabilir fiyatların üstüne çıkmaktadır, bununla da kalmayıp okullarda her gün yapılan üniforma denetimleri öğrencileri toplu ve bireysel olarak aşağılama boyutunu geçmiştir. Öğrencilerin okul kapılarından zorla evlerine gönderilme vakaları. Ebeveynlerin de zor durumda kaldığı bildirimler vb. Hükümetin tebliğler ya da il ilçe müdürlüklerinin kararlarına bağlayarak kız öğrencilerin üzerinde kurduğu tahakküm kıyafetleri üzerinde de görülmektedir. Eğitimle ilgisiz gerici baskılar her etkinlik ve bayramda kız öğrencilerin kıyafetleri üzerinde uygulanmaktadır.

d) Üst Aramaları ve Hukuki Temelleri:

Diğer bir kritik nokta ise okullarda yapılan üst aramaları; okulların içinin güvende olması hepimizin istediği bir şey olsa da hukuki anlamda hiçbir temeli olmayan bu uygulamalar öğrencilerin kişilik hakları ihlali dışında bize çözümden çok özgürlüklerin kısıtlanmasını getirmektedir. Öğrenciler düzenli olarak aramalara ve eşyalarına el konulmasına maruz kalmaktadır. Kanunlara göre yapılan aramalar sadece kolluk kuvvetlerine ve sadece hâkim kararına bağlı olarak verilen kararlarsa hukuki temele sahiptir. Bu konuyla ilgili açılacak davalarda öğrencilerin kazanma olasılıkları bile vardır. Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği kesinlikle okullara üst arama yetkisi vermemekte hatta okulları üst aramaya gerek kalmayacak şekilde güvenliği ve sağlığı koruyucu önlemleri almakla yükümlü tutmaktadır.

“AKP’nin kendi gerici kadrolarından oluşturduğu idareciler, yönetmeliklerin hukukun dışına çıkmakta hiçbir beis görmemekte ve meydana boş görmenin etkisiyle tahakkümü öğrencilerden esirgememektedir. Bu aşamada öğrencilere sağlıklı bir habitat sağlamakla yükümlü, öğrencilere hayatlarının 12 yılında zorunlu tutulan eğitim öğretim süreci hiç sağlıklı işlememektedir. İşlemekte ve öğrencilerde belki telafisi olmayacak psikolojik sorunlar bırakmaktadır!”

Kamusal Eğitim: Anayasanın 42. maddesi ile Türkiye’nin de imzacısı olduğu İnsan Hakları Evrensel Beyannamesiyle tüm öğrencilerin ücretsiz eğitim hakkı güvence altına alınmıştır. Buna karşın;

Eğitimin niteliksizleştirilmesi, devlet okullarında verilen eğitimin yetersizliği, eğitim alabilmek için öğrencilerin karşılamak zorunda olduğu ek masraflar (giyim, ulaşım, beslenme, barınma...) ve ekonomik krizin derinleşmesiyle birlikte bu durumun tezahürü Türkiye’deki öğrencilerin çoğunluğunun örgün eğitimden uzaklaşması olmuştur.

Raporumuzun bu bölümü vadedilenin aksine, Türkiye’de öğrenci olmanın işçi emekçi çocukları için bir hayale dönüştürülmüş olduğunun kanıtıdır.

‘Savaşa değil eğitime bütçe’

1) Okula Kayıt Olurken Katkı Payı İstenmesi

Eğitime ayrılan bütçenin yetersizliğinden dolayı liselere yeterli ödenek sağlanamamaktadır. Bu durum hemen her okulda tuvalet kâğıdı, sabun, A4 kâğıdı gibi temel ihtiyaçların ve ısınma, elektrik gibi giderlerin ücretinin velilerin sırtından, 'gönüllü bağış' adı altında toplanan paralarla sağlanmasına sebep olmaktadır. Bu 'gönüllü bağış' velilerin karşısına ilk olarak okula kayıt yaptırılırken kayıt parası istenmesiyle başlamaktadır. Eğitim-Sen'in yayımladığı rapora göre yoksul semtlerde 2 bin TL ile başlayan bağış talepleri, gelir düzeyi yüksek olan kimi semtlerde 100 bin liraya çıkabilmektedir. Kayıt parasıyla başlayan bu durum bir öğrencinin tüm öğretim hayatı boyunca devam etmekte ve pek çok kalemde velilerden ücret talep edilmektedir. Kayıt ücretinin yanında öğrencilerden okulda beden eğitimi parası, aidat ücreti gibi paralar talep edilmektedir.

2) Okul Öncesi Hazırlık Masrafları

Okul öncesi hazırlık masraflarının başında gelen kırtasiye masrafları okul başlangıç dönemlerinde velilere yük olmaktadır. 2023 yılında en ucuz zincir markette bile kırtasiye ürünleri en az 1337,85 TL'ye alınabilmektedir. Ortalama fiyatlar burada belirtilen miktarın çok çok üzerinde seyretmektedir.

KİRTASİYE ÜRÜNÜ	2021	2022	2023
Okul çantası	45	99,95	249,5
Beslenme çantası	34,5	79,5	169,9
Suluk (650 ml)	15,5	49,75	129,5
2 adet Defter (60 Yp)	10	24	59,9
Müzik defteri (30 Yp)	3	9	14,95
Makas	4,5	12,5	49,9
Kalem (12'li)	12,5	49,5	130
Kalem-tıraş-silgi set	7,95	19,95	49,95
Kalem kutusu	8,95	18,5	49,9
Kuru boya (24'li)	12,95	49,95	89,95
Pastel Boya (18'li)	22,5	59,9	149,5
Keçeli kalem (12'li)	16,95	29,95	39,95
Abaküs	15	49,9	59,95
A4 kâğıt (1 top)	24,5	87,9	135
TOPLAM	233,8	640,25	1377,85

Eğitim-Sen Eğitimin Durumu 23-
24 Kırtasiye Verileri Grafiği

Bir diğer okul öncesi hazırlık masrafı ise okul kıyafeti ücretleridir. 2023 yılında ortalama okul kıyafet ücretleri 700-1000 TL arasında değişiklik göstermektedir. MEB Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği'ne göre her öğrenci okula okul kıyafeti ile gitmekle yükümlüdür ancak okul kıyafetleri devlet tarafından karşılanmadığı için velilere zorunlu bir yük oluşturmaktadır. Düşük gelirli veliler ise bu kıyafetleri almakta zorlanmakta buna karşın okul kıyafeti olmayan öğrenciler okula alınmamak gibi yaptırımlara maruz kalmaktadır.

Okul kıyafeti alamayan babalar intihar ediyor!

3) Lise Yurtlarının Durumu

a) Yurt Sayısının Azlığı ve Kontenjan Eksikliği

Ortaokulu bitirdikten sonra bazı öğrenciler liseyi evinden uzakta okumak zorunda kalmaktadır. Bu durum lise yurtlarını zorunlu bir ihtiyaç haline getirmektedir. Ancak ülkemizde bu öğrencilerin hepsinin barınma ihtiyacını giderebilecek kadar devlet yurdu bulunmamaktadır. Ülkemizdeki devlet yurtları lise öğrencilerinin sadece 1/7'sine yetecek kapasiteye sahiptir. Devlet yurtlarındaki kapasite yetersizliğinden kaynaklı devlet tarafından öğrenciler özel yurtlara ve tarikat yurtlarına mahkûm edilmektedir.

b) Tarikat Yurtları

Devlet her öğrenciye nitelikli bir yurt sağlayabilme imkanına sahipken, siyasi bir tercih olarak bunu yapmayıp öğrencilerin tarikat yurtlarında kalmasının önünü açmaktadır. Tarikat yurdunda kalmak zorunda olan gençler bu yurtlarda zor koşullar altında eğitim hayatlarına devam etmekte, din baskısı altında kalmakta, eğitim adı altında dini vaazlara maruz bırakılmaktadır. Bu yurtlarda öğrenciler taciz, tecavüz ve şiddete maruz kalmaktadır. Bu yurtların sahibi tarikatların devletle yakın ilişkiler içerisinde olmasından dolayı bu yurtlar denetlenmemektedir. Bu denetimsizliğin sonu ne yazık ki bazı durumlarda öğrencilerin katledilmesine neden olabilmektedir.

Okurken ölmek istemiyoruz!

c) Yurtlarda Niteliksizlik

Yurtlardaki kontenjan eksikliğine rağmen yurtlara yerleşebilen öğrenciler yurtların niteliksizliği ile karşı karşıya kalmaktadır. Yurtlarda hijyen eksikliği, olması gerekenden fazla öğrencinin bir odada kalması, yemekhanenin durumu gibi birçok sorun baş göstermektedir. Bu durum özel yurtlara gidebilecek durumda olmayan öğrencilere mağduriyet yaşatmakta, öğrenciler zor şartlar altında eğitimlerini sürdürme mücadelesi verirken sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadır.

4) Okula Ulaşım

Öğrencilerin büyük çoğunluğu okullarına ulaşım sağlarken birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunların başında okul servislerinin pahalı olması gelirken velilerin büyük bir kısmı bu ücreti karşılamakta zorlanmaktadır. Ankara Esnaf ve Sanatkarlar Odası Birliği, 2023-2024 yılı servis ücretlerini yıllık **3-6 kilometre için 11 bin 460 TL, 6-10 kilometre için 13 bin 245 TL, 10-15 kilometre için 15 bin 410 TL** olarak açıkladı. Asgari ücretin **11 bin 402 TL** olduğu ülkemizde servis ücretleri asgari ücretle çalışan bir emekçinin 1 aylık maaşından bile fazla bir konumdadır.

Bu şartlar altında öğrencilerin büyük bir kısmı okula ulaşımını ya yürüyerek ya da toplu taşıma ile sağlamak zorundadır. Ancak toplu taşıma-ya her geçen gün gelen zamlar, yetersiz sefer sayıları gibi durumlar servisten sonra toplu taşımayı da ulaşılamaz hale getirmektedir. İstanbul'da bir öğrencinin bir aylık okul ulaşım masrafı ortalama 439 TL'yi bulmaktadır. Eğitimin ücretsiz olduğunu vaat eden devlet okula ulaşım konusunda da öğrencileri mağdur etmeye devam etmektedir.

5) Okullarda Beslenme

Türkiye OECD ülkeleri arasında çocuk yoksulluğu konusunda ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'de her 5 çocuktan biri derin yoksulluk sorunları ile yüzleşmekte ve yeterli, besleyici gıdaya ulaşamamaktadır. Ülkemizde öğrenciler sabah okula aç gitmekte ve okulda hiçbir şey tüketmeden geri dönmektedir. Kantin fiyatlarının pahalılığı, çoğu okulda bulunmayan bulunsa da ücretinden kaynaklı ulaşılabilir olmayan, hijyenden uzak ve yeterince denetlenmeyen yemekhaneler öğrencilerin okulda aç kalmasının temel sebebidir. Öğrenciler kantin ve yemekhanede beslenme ihtiyacını gideremediği gibi evden temel ihtiyaçlarını getirmekte de bir hayli zorlanmaktadır. Bu durum öğrencilerin derslerine odaklanmasını zorlaştırmakta hatta öğrencilerin açlıktan bayılması gibi durumlarla sonuçlanmaktadır!

6) Hijyen Sorunları

Ülkemizde öğrencilerin okullarda karşılaştığı sorunlardan birisi de hijyenik olmayan okul ortamıdır. Temizlik emekçisi eksikliği ve temel hijyen malzemesi ihtiyacı gibi gereksinimler devlet tarafından giderilmediği için hijyeni sağlama bahane edilerek okul yönetimi tarafından velilerden ücret talep edilmekte yine de okullarda hijyen sağlanamamaktadır. Sık sık karşılaşılan tuvaletlerin hijyenik olmaması, tuvalet kâğıdı ve sabun eksikliği gibi durumlar buna örnek gösterilebilir. Ayrıca okul bahçesi ve sınıflarda aynı şekilde hijyenden uzak durumdadır. Bu eksiklikler okullarda salgın hastalıkların yayılmasıyla sonuçlanabilmekte ve öğrencilerin eğitim hayatını sekteye uğratmaktadır.

Tuvaletlerimizde peçete yok ama okulumuzda imam var!

7) Sınıfların Kalabalıklığı ve İstihdam Sorunu

MEB Ortaöğretim Yönetmeliği'ne göre bir sınıflar en fazla 30 kişilik olmak zorundadır. Bu sayı bir dersin sağlıklı bir şekilde işlenebilmesi için gerekli olan üst sınırdır. Fakat öğretmen ve sınıf sayısının yetersizliğinden dolayı pek çok okulda bu sayının üstüne çıkılmaktadır. Bu yüzden de öğrenciler hakkı olan nitelikli eğitime ulaşamamaktadır. Buna karşılık devlet siyasi bir tercih olarak öğrencilerin laik, bilimsel ve nitelikli eğitim alabileceği okullar yapmaktansa talep olmamasına rağmen imam hatip açmakta ve okullara din görevlisi atamaktadır.

8) Sınav Senesinde Yaşanan Problemler

Eğitim sistemimiz 6 yaşında aldığı bir çocuğu ,12 yıl boyunca, 18 yaşında bırakmak üzere bir sınava hazırlıyor. Ancak sınav senesi geldiğinde öğrenciler bu sistemden kaçmak için açığa geçmenin yollarını arıyor. Mevcut sistemde öğrenciler eğitimi verimli bulmadıkları için okulu bir vakit kaybı olarak görmekte ve çözümü özel kurslarda bulmakta. Burada devletin yapması gereken dershaneye gerek kalmayacak bir eğitim sistemi yaratmak ve eğer gerekiyorsa da bu kursları verimli bir şekilde, ücretsiz olarak sağlamaktır.

Sınav senesi yaşanan problemlerin başında kitap ve deneme ücretleri gelmektedir. Devletin dağıttığı kitaplar sınav senesi için öğrencilere yeterli gelmemekte ve öğrenciler ihtiyacı olan kaynaklara ücretsiz olarak ulaşamamaktadır. Bugün ekonominin geldiği noktada sınav senesindeki bir öğrencinin ders kaynaklarını karşılamak asgari ücretli bir veli için oldukça zor bir durumdur. Test kitaplarının ortalama **200 TL** olduğu ve sekiz civarı kitap alınması gereken dersin olduğu günümüz koşullarında kitap ücretlerini karşılamak bir lüks haline gelmiştir. Bu durum fırsat eşitsizliğine sebebiyet vermektedir.

9) Köy Okulları

Son 21 yılda ülkemizde bir takım gerekçeler ile 20 bin 245 köy okulu kapatılmıştır. Bu okulların çoğu 4+4+4 sisteminin gelmesiyle kapatılmaya başlanmıştır. Bu okullarının kapatılmasının ardından birçok öğrenci okulsuz kalmış ve eğitime devam etmek için uzak mesafelerdeki okullara taşıma eğitim adı altında gitmek zorunda kalmıştır. 2021/2022 eğitim-öğretim yıl sonu verilerine göre taşıma eğitim ile okula giden öğrenci sayısı 677 bin 139'dur. Bu öğrenciler her gün, yaşadığı köyden okuluna giderken uzun mesafeler katetmektedir. Bu durum hem öğrenciler için büyük bir vakit kaybıdır hem de eğitimden alınan verimi düşürmektedir.

10) Özel ve Devlet Okulları Arasındaki Eşitsizlik

Özel okullar, eğitim niteliği olarak devlet okullarından daha iyi durumdadır. Örneğin devlet okullarında bir sınıf ortalama 30-40 kişi arası değişirken özel okullarda bu sayı çok daha aşağılardadır. Özel okullarda öğrenciler fen laboratuvarı gibi imkanlarla dersleri uygulamalı öğrenirken, devlet okulları bu imkanlardan yoksundur. Eğitimin alınıp satılan bir meta olduğu bu düzende öğrenciler paraları olduğu kadar eğitim alabilmektedir. Devletin yapması gereken özel okulları teşvik etmek değil, her devlet okulunda özel okullardaki imkanları ücretsiz bir şekilde yaratmaktır.

Laik, bilimsel, nitelikli ve gerçekten ücretsiz bir eğitim istiyoruz

Sonuç

AKP iktidarının oluşturduğu eğitim sistemi sorgulamayan, niteliksiz, kendini gerçekleştiremeyen, dindar ve kindar bir nesil yetiştirmek konusunda oldukça iddialıdır. Eğitimin geldiği noktanın bir beceriksizlik ürünü değil bilinçli bir tercih olduğu, raporumuzun her bir sayfasında görülebilecek şekildedir.

Sanat ve spor alanlarında yetenek sahibi öğrencilere ısrarla dayatılan müfredat, yeniden niteliksiz bir nesil üretilmek istendiğini göstermektedir. Kendi imkanlarıyla bu alanlara yönelmeye çalışan öğrencilerin ise önüne ekonomik zorluklar ve sınav senesi geçmekte, kendini gerçekleştirmeleri olanaksızlaştırılmaktadır. AKP'nin biz liselilere sunduğu eğitim, sorgulayan ve nitelikli insan üretmek yerine bütün bir ortaöğretim hayatını sınavlara hazırlamak üzere kurgulamış ve bilgiye ulaşımın yalnızca yarını kurtarması hedeflenmiştir. Bilimsellikten uzak eğitim, doğru bilgiye ulaşılmasını kısıtlamanın yanında öğrencileri tamamen sınava odaklarken; ulaşılan bilginin tüketilen bir meta olduğunu aşılayarak öğrenme kavramını ezberle, kullan, at döngüsü içine hapsetmiştir.

Tüketim kültürü hayatın her alanında olduğu gibi öğrenci hayatının da orta noktasında konumlanmaktadır. Sosyal medyanın etkisiyle bilgiye ulaşım önce metinlerden videolara ve sonrasında daha kısa videolara evrilmiştir ve bu durum neticesinde gençlerin dikkat süresi zaman geçtikçe azalmış; bilgi, tüketim kültürünün bir parçası olmuştur. Bu gidişatın önüne eğitime kitapları entegre ederek geçmek yerine niteliksizleştirme misyonunun bir parçası olarak bu kültür desteklenmiş ve bilgi artık ulaşılan, elde edilen bir olgu değil tüketilen bir olguya indirgenmiştir.

Yukarıdaki paragrafta değinilen sonuçlardan biri öğrencinin dikkat süresini azalmasıdır. Ancak eğitim sistemi bu noktada da sınıfta kalmakta ve ders saatlerini dikkat süresi azalan öğrencilere uygun olarak değil günde 10 saat belki daha uzun çalışan işçi üretmek üzere düzenlenmiştir. Günümüzde bir lisenin bırakın blok derslerden ötürü 80 dakika, 40 dakika dahi odaklanamadığı bilimsel araştırmalarla kanıtlanmıştır ve dikkat süresini uzatmaya dair herhangi bir politika izlenmezken dayatılan ders saatleri tekrardan eğitim sisteminin öğretmeye dayalı olmadığını kanıtlar niteliktedir.

Okullarımızın tamamı nitelikli ve niteliksiz olarak ayrılmakta ve 13-14 yaşında çocuklar girdikleri bir tek sınavdan ötürü adını "niteliksiz" koymaya cüret ettikleri okullara gönderilmektedir. Tek dertleri nasıl daha fazla öğrenci imam hatipe gidebilir olan bu sistem, çocuğunun bilimsel ve laik eğitim almasını isteyen milyonlarca ailenin parası olmadığı takdirde çocuğunu imam hatip lisesinden başka gönderebileceği bir yer bırakmamıştır.

Dindar ve kindar bir nesli üretmekte kararlı bu eğitim sistemi, dincileştiremediği her alanı uyuşturucuyla doldurmuştur. İçişleri Bakanlığı'nın 2007 yılında yayınladığı Türkiye Uyuşturucu Raporu'na göre, uyuşturucu için ilk kullanım yaşının 11, esrar ve ecstasye için ise 16 ve 17 olduğu saptanmıştır. Bu sayıların günümüzde ne kadar düştüğü ise araştırmaların azlığı sebebiyle bilinmiyor.

Raporda görüldüğü üzere bu eğitim sistemiyle niteliksiz ve dindar bir nesil yetiştirmek amaçlanıyor. Hayatını bu şekilde kurgulamak istemeyen milyonlarca arkadaşımız bilmeli ki bu eğitim sisteminde hatırı sayılır gün geçirdikten sonra çağdaş değerlere bağlı, bilimsel bakmayı ve düşünmeyi bilen ilerici gençler olmak bize düşüyor. Bu saçmalığı eğitim olarak kabul etmemeli ve kendimizi yetiştirirken bir yandan da yaşadığımız haksızlıklara karşı bir araya gelmeyi öğrenmeliyiz. Girişte bahsettiğimiz ikinci ve üçüncü adımlar, tam olarak bunlar.

Özgür yarınlarda buluşmak, yolda karşılaşmak üzere.

İnat Yayın Kurulu

KAYNAKÇA

EĞİTİM-SEN: EĞİTİMİN DURUMU RAPORU 2023/2024, 11 Eylül 2023

İNSAN HAKLARI EVRENSEL BEYANNAMESİ, 10 Aralık 1948

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI ORTAÖĞRETİM KURUMLARI YÖNETMELİĞİ, (2023)

ANKARA ESNAF VE SANATKARLAR ODALARI BİRLİĞİ FİYAT TARİFESİ 2023, Yayın Tarihi: 25 Ağustos 2023

OECD EDUCATION AT A GLANCE (TÜRKİYE), 2023

EĞİTİM-SEN: MEB ÖRGÜN EĞİTİM İSTATİSTİKLERİ ANALİZİ 2022/2023

T.C. ANAYASASI

SAYIŞTAY: GENEL BÜTÇE KAPSAMINDAKİ KAMU İDARELERİ, MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI, 2020

Uğur N (2023). ANADİLİ EĞİTİM DİLİNDEN FARKLI OLAN ÖĞRENCİ ve VELİLERİN OKUL DENEYİMLERİ. Mülkiye Dergisi, 47 (2), 549-598.

Ulusoy, Y. D. D. K. (2009). LİSE ÖĞRENCİLERİNİN TARİH DERSİNİN İŞLENİŞİ İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ (ANKARA ÖRNEĞİ). Çukurova

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18 (1), 417-434

Cem Erdem (2017). TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ÖĞRETİMİ UYGULAMALARI ÜZERİNE BAZI TESPİTLER Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Yıl: 2017, Cilt: 50, Sayı: 1, 99-126

Derya Kap (2014). TÜRKİYE'DE ZORUNLU DİN DERSİ UYGULAMASI İktisadi Kalkınma Vakfı, Akademik Perspektif – Kasım 2014

Mustafa ARSLAN (2017). Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 46, Mayıs 2017, s. 63-77 ANA DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ VE TEMEL DİL BECERİLERİNİN GELİŞİMİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı (2008). SEÇMELİ DERSLERİN SEÇİM KRİTERLERİNİN

DEĞERLENDİRİLMESİ ARAŞTIRMASI

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI ORTAÖĞRETİM KURUMLARI YÖNETMELİĞİNDE DEĞİŞİKLİK YAPILMASINA DAİR YÖNETMELİK, Resmi Gazete,

Sayı: 32303, Madde 6, Madde 25, Madde 37-38

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI EĞİTİM KURUMLARI SOSYAL ETKİNLİKLER YÖNETMELİĞİ, Resmi Gazete, Sayı: 31322, Madde 7, Madde 8, Madde 9, Madde 15

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI ORTAÖĞRETİM KURUMLARI YÖNETMELİĞİ, Resmi Gazete, Sayı 28758

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI TEBLİĞLER DERGİSİ AĞUSTOS 2023, Sayı: 2789-Ek 2

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI TEBLİĞLER DERGİSİ EYLÜL 2023, Sayı: 2790-Ek 1

Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum Projesi İş Birliği Protokolü, Ankara 2021

Çevreme Duyarlıyım, Değerlerime Sahip Çıkıyorum Öğretmen Kılavuzu, Milli Eğitim Bakanlığı, Ekim 2023

Ali Akyüz (2018), OKULLARDA ÜST ARAMANIN HUKUKİ TEMELLERİ, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü,

Erişim Tarihi: 21.09.2023

İNAT YAYIN KURULU